

„Ahogy a költő mondja, más úgy senki se mondja”

Egy „újabb” mondat a zsarnokságról?

Bevezetés

1 Grendel Lajos:
*Magyar líra és epika
a 20. században.*
Irodalmi Szemle,
2008/11., 22. p.

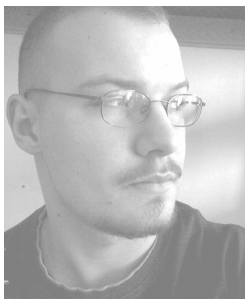
Bár napjaink irodalomelmélete elveti – vagy csak indokolt esetben tartja szükségesnek – a költői életrajzok tanulmányozását, Orbán Ottó esetében nagy kísértést érzünk, hogy ezt a kiindulási alapot elutasítsuk. Verseiben ugyanis nagymértékben jelen van a személyesség, egy-egy verséből egészen konkrét élmények tapasztalata olvasható ki. Orbán Ottó 1936. május 20-án született Budapesten. A második világháborúban elvesztette édesapját, majd félárvaként a Sztehó Gábor vezette intézetben nevelkedett. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar–könyvtár szakra járt, de betegsége miatt tanulmányait nem tudta befejezni, így szabadfoglalkozású íróvá vált. Már egészen fiatalon verseket írt, csodagyerekeknek tartották. Korai verseiben meghatározó a személyesség és a gyermekkori élmények hatása, később nyitott a különféle világirodalmi hatások és a modern irodalmi törekvések felé. Költészetében egyaránt megtalálhatók a hagyományos, a modern és a posztmodern irodalomszemlélet poétikai elemei. Műfordítói tevékenysége is kiemelkedő.

Jelen tanulmány tárgya Orbán Ottó egyetlen művének, az *Illyés Gyula hangfelvételtől az Egy mondatot mondja* című versnek az elemzése. A költemény alapján felvázoljuk, hogyan viszonyul a költő az irodalmi hagyományhoz, valamint részletesen elemezzük, hogy használja fel és építi be a költészetébe Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét.

Orbán Ottó költészete

Az 1990-es években a magyar lírában felerősödött egy olyan tendencia, amely a hagyomány szabad felhasználására, átírhatóságára, újraértelmezésére épített. Mindez a nyelvi megelőzőttség tudatával, a végleges jelentésképzés elutasításával és a posztmodern elidegenedéssel járt együtt.

Orbán Ottó költészete már az első verseskötete óta nyitva állt a magyar és a világlíra sokféle áramlatának az adaptálására.¹ Költői

indulását az útkeresés és a kísérletezés jellemezte, de lírájában a kezdetektől jelen volt a történelmi célelvűséggel szemben álló szkepszis. Útkeresésének lényegi oka a bevezetőben említett lírai tapasztalat, vagyis, hogy a XX. század végén a hagyományos értelemben vett költői stratégiák már nem időszerűek.

Korai köteteire az Újhold-líra és József Attila gondolati költeményei voltak hatással, ezeket a metaforikus költői nyelvtől való eltávolodás és az erősen személyes jelleg határozta meg. Az 1980-as években jelent meg verseiben a köznyelvi intonáció, és ekkor jelent meg a halál, a betegség és az öregség témája is.

Orbán Ottó költészete nem egyszerűen „levált” a modernség hagyományáról, nem lezárta, hanem újraértelmezte azt, így alakítva ki sajátos versbeszédet. Erősen kötődik az elődökhöz, művészetében a magyar vershagyománynak annyi formális és modális eleme van egyszerre jelen, hogy jelenlétük már eleve meghatározza az olvasás előfeltételeit.² Versei nem az értékrend megsemmisítését, hanem aélet tematizálják, bizonyítván, hogy az (ön)ironikus alulstilizáltság nem feltétlenül jelenti a lírai beszéd méltóságának lerombolását. „Azzal, hogy az alapvetően modernista retorizáltság metaforikus szerkezetét mind visszavonhatatlanabban nyitja fel a köznyelvi, élőbeszédi intonáció, az ironikus ellentétezésnek olyan formája alakul ki Orbán költészetében, amely nem az értékrend megsemmisítésére, hanem hiteles továbbvihetőségére irányul.”³ Versei tehát egyszerre jelentik a hagyomány folytatását és újraértelmezését is. Művésze tehát két horizontból is befogadható lesz. Művei „éppúgy értelmezhetőek a bontakozóban lévő új lírai formák, mint az őrzött értéktávtalok világa felől”.⁴ Kulcsár Szabó Ernő szerint Orbán Ottó azért emelkedett jelentősebb költőink sorába, mivel „egészen új választ adott a hagyomány átsajátíthatóságának kérdésére”,⁵ Grendel Lajos pedig olyan költőként jellemzi őt, akinek „lírája mintegy hidat képez a nyugatos hagyomány és a posztmodern között”.⁶ Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy Orbán maga meglehetősen ellentmondásosan viszonyult a posztmodern fogalmához. Késői köteteinek erőteljesen hangsúlyozott beszédhelyzete visszatekintés és összegyűjtés egy „minden tájékozódási pontjától megfosztott korszak”⁷ bizonytalanságában. Egyrészt érzékeli az új irodalmi törekvéseket, és nem egyet közülük be is épít költészetébe, ugyanakkor az egész „korszakváltást” meglehetősen ironikusan szemléli.

A vers a kötet többi művének kontextusában

Az 1994-ben megjelent *A költészet hatalma* című Orbán-kötettel kapcsolatban a leggyakoribb megállapítás, hogy ebben felfüggesztődik a költőre eddig oly jellemző személyesség-vallomások. Ezzel nem feltétlenül érthetünk egyet, hiszen igaz ugyan, hogy *A költészet hatalma* a szövegek közötti párbeszédben felszámolja a lírai én integritását, de ugyanakkor a kötetben egy olyan lírai magatartásmód érvényesül, amely ironikusan szemléli ugyan az irodalmat és látszó-

2 Sz. Molnár Szilvia: *Bevezetés a kortárs magyar irodalomba*. Hatágú Síp Alapítvány. Budapest, 2005. 67. p.

3 Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum, Budapest, 1993. 137. p.

4 Uo., 139. p.

5 Uo.

6 Grendel Lajos: *Magyar líra és epika...*, i. m., 22. p.

7 Katona Gergely: *Orbán Ottó költészete 1990 után*. Irodalomtörténet, 1995/4., 595. p.

8 „...a költőelődök »ruháinak« felöltése egyfajta szerepjátszóként a saját egyéniség megőrzésével fut ki az idegen beszéd megkísérlésére.” Uo., 603. p.

lag stílusparódiát eredményez, de egyben lehetőséget ad Orbánnak arra, hogy önálló értékű költeményeket írjon. Egy adott művészre jellemző formai keretet használ fel, de a költemények mondanivalóját aktualizálja, személyessé teszi.⁸ Van, hogy egy vers az adott költőre jellemző modorban szólal meg, máskor a stílus nem hasonul annyira, de Orbán az adott művészre jellemző kérdéskörrel foglalkozik. A kötetben számos tematikai vonulat fellelhető, megjelenik egyrészt a „mindenség hatalma”, egy sor vers a lírai én problémájával foglalkozik, de feltűnik a múlthoz való ragaszkodás is.

Érdekes probléma, hogy Orbán Ottó mit gondolhat a felhasznált költők verseiről, mindenestre azzal, hogy a műveiket bevonja az alkotás folyamatába, nyit egy új értelmezési horizontot. Ugyanis bármiről is szóljon az adott Orbán-vers, az értelmezés során nem tudjuk megkerülni az eredetit, amely egyfajta háttérként funkcionál és több-

A művészbarátnők pártjának kopogtató-cédulája, 1990–2010.

letjelentést hordoz.⁹ Orbán költői nyelve számos olyan eszközzel él, amely még a régi idők költőit is napjaink hangján szólaltatja meg. Napjaink látásmódját a különböző szleng és rétegnyelvi szavak, illetve a modern kor eszközeinek (tévé, rádió) említése hozza játékba. Az Orbán-vers nem vulgáris, csak a költészetbe emeli a mai mindennapi szóhasználatot – ami nem feltétlenül mentes a trágár kifejezésektől. Ezenkívül a szavakat és a kifejezéseket keveri úgy, hogy a magyar irodalom régebbi korszakából származó szavakat a modern kifejezések mellé helyezi, sajátos hangulatot keltve ezzel.

A kötet egy hosszabb korszak alkotói terméséből válogat, bizonyos tekintetben összegző szándékú, többségében újraközölt költeményeket tartalmaz. A könyvben fellelhető versek valamivel több, mint a fele az 1990 utáni kötetekből való. A válogatás ilyen szempontból egy egyéni olvasási tapasztalathoz kötődik,¹⁰ bár ezt Orbán meglehetősen ironikusan kezeli.

A vers

Orbán verse mindenképpen olvassa Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét, a kérdés az, hogy milyen szinteken jelenik meg ez az olvasat. A két szöveg kapcsolódása nyilvánvaló, jelen munka célja tisztázni a kapcsolódások mibenlétét.

Orbán Ottó

*Illyés Gyula hangfelvételről az Egy mondatot mondja*¹¹

Domonkos Mátyásnak

*Ahogy a költő mondja,
más úgy senki se mondja;
ha ő mond verset, egy nyersebb
erő formálja a verset,*

*sodorja sorról sorra,
zökkenve és botolva;
nem úgy mint a színészek,
úgy mondja, mint a végzet,*

*enyhe tájnyelvi ízzel,
telve fűvel és vízzel,
a rövid u-kból és i-kból
a gyerekkor szökik föl,*

*rekedtes férfihangot
kondítva, mint harangot,
mely lélekbe és fülbe
zengő ércként nyomul be,*

9 Vö.: „...egy felöltött stílus a valami mondásának, a dolgok valahogyan látásának lehetőségét rejtí, ahol az új nézőpont ajándéka joggal hív ki akár hálátelt gesztusokat (hódolatot) is, s a felölthető szerepek közötti értékkülönbség elsajátíthatóságuk nehézségétől függ, hiszen minél nehezebb a *leutánzás*, annál inkább beiródott az individualitás kézjegyé az adott stílusba.” Uo., 604. p.

10 Uo., 594. p.

11 Ferencz Győző (szerk.): *A magyar költészet antológiája*. Osiris, Budapest, 2003, 978–979. p.

*és elménkben tovább ég
égig lobogó gyászképp,
mint lánggal írt világgép;*

*ahogy a költő mondja,
úgy csak Isten bolondja,
nem profimód fokozva,
csak szavak közt botozva,*

*kihagyva a sorok közt
iskolásan a sorközt,
és mégis, mint a lélek,
ha poraiból éled*

*és dadog és beszél,
mint a fák között a szél;*

*mondja, s az angyal lázad,
se tábor, se irányzat,
csillapíthatod lázad,
rádgyújtja a házat;*

*mondja, s a vers több versnél,
s mintha Istent keresnél
s hirtelen ráakadnál,
te is több vagy magadnál,*

*mert hang és hallgatója,
mint tenger meg a sója;
oldott és oldhatatlan
hullámmozgás alakban –*

*hogy szegény a szegénnyel,
mulathass a reménnyel,
egy szívverésnyi fénnel.*

A cím

Ha a címből indulunk ki, a vers egyszerű, alkalmi költeménynek is tartható: Orbán Ottó hallotta egy hangfelvételen, ahogy Illyés Gyula az *Egy mondat a zsarnokságról* című versét szavalja, és az ezzel kapcsolatos élményét verses formában így fejezte ki. A pozitívista irodalomszemlélet felől nézve ez a nézőpont védhetőnek tűnik, sőt egész kutatást lehetne ráépíteni, melynek csúcsa kétségtelenül az lenne, ha megtalálnánk azt a hangszalagot, amelyet Orbán Ottó valószínűleg *hallhatott*. Ezt fonetikai szempontból elemeznénk, és összevetnénk Orbán versben tett megállapításaival. Valószínűleg igaza lenne. Úgy,

ahogy Illyés mondja, valószínűleg senki más nem mondja. Vagy mégis? Hiszen Orbán újraírja Illyés versét, az ő hangján szólal meg, mégis mást mond.

A cím egy másik fontos körülményre is felhívja a figyelmet: Illyés Gyula *hangfelvételtől mondja* a verset – ez rögtön két erős utalás arra, hogy a versben a szokásosnál is nagyobb figyelmet kell szentelnünk az akusztikai síknak. Bár a verset a szemünkkel olvassuk, már a címben tematizálódik egy másik érzékszerv, a fül fontossága. Mi, az olvasók, ugyan nem halljuk Illyést, de a cím kivált egyfajta érdeklődést, felkelti a kíváncsiságot: *hogyan lehet egy versben visszaadni ezt az élményt?* Ezt a várankozást csak megerősíti az *Egy mondat...*-ra tett utalás, hiszen az Illyés-vers maga is kitűnik zeneiségével.

Természetesen nem feledkezhetünk meg a cím intertextuális vonatkozásairól sem. A továbbiakban ugyanis nem tekinthetünk el attól, hogy bevonjuk az *Egy mondat...*-ot is az értelmezésbe. Egy új horizont nyílik, Orbán verse infratextusként is értelmezhetővé válik.

A szövegek közötti kapcsolódás minden történelmi kor sajátja volt, de a posztmodernben az intertextualitás egyenesen az irodalom létmódjává vált. Ez erősen összefügg a nyelvi megelőzöttség tudatával (a nyelv meghatározza, mit tudunk kimondani és mit nem, nincsenek új gondolatok – amit lehetett, azt már megírták mások). Az allúziók és az evokációk révén a szöveg többletjelentésre tesz szert, a befogadók közös ismeretei párbeszédbe vonják a két szöveget. Ezt teszi Orbán Ottó is a versében.

Az Orbán-vers több szinten is megidézi az Illyés-verset. Egyrészt, mint azt már említettük, mindjárt a címben utal rá. A címben történik utalás az akusztikumra is – nem meglepő tehát, hogy a ritmusáthallás is jellemző a versre. A párhuzam egyértelműen felfedezhető a szerkezetben is.

Szerkezet. A lírai én és a költői hang

Ami először feltűnik, az, hogy Orbán verse is egyetlen, hosszú körmondat. Két nagy szerkezeti egységre bontható fel. Az első a verskezdő mondatrésszel kezdődik: „Ahogy a költő mondja, más úgy senki se mondja”, és tart egészen a kilencedik versszak végéig. Ebben a szerkezeti egységben tulajdonképpen az említett mondat fokozása, bővebb kifejtése található.

A verskezdés kinyilatkoztatásszerű, egy megállapítás, ami nem tűr ellentétet: „Ahogy a költő mondja, más úgy senki se mondja.” Negatívan, tagadással határozza meg a költő egyediségét, kiemeli őt a tömegeből. Bár a cím miatt automatikusan Illyésre következtetünk, a vers általánosan fogalmaz, az azonosítás emiatt nem feltétlenül egyértelmű. Az első versszak tehát a költői előadásmód egyediségét tematizálja. Csakhogy ugyanebben a pillanatban meg is cáfolja ezt az állítást, bár csak áttételesen. Hiszen Orbán verse az áthallások révén tulajdonképpen Illyés hangján szólal meg. Vagyis megteszi azt, ami

az első stófa szerint nem lehetséges: Orbán versét ugyanaz a „nyersebb erő formálja”, mint Illyés alkotását. A vers tehát már a kezdés pillanatában állít valamit, és rögtön meg is cáfolja a saját állítását.

Adott tehát egy harmadik személyű alany, vagyis Ő, a „költő”. Emellett adva vagyunk mi, a vers megszólítottjai, és adva van a lírai én, aki a verset mondja. A lírai én meghatározása azonban több problémába is ütközik. Első megjelenése az 5. stófában történik, amikor is velünk, a befogadókkal azonosítja magát: „...elménkben tovább ég.” A lírai énre több utalás nem is történik, de az első azonosítás alapján meg tudjuk határozni, hogy azonos velünk, a befogadókkal. A továbbiakban ugyanis csak a „te” megszólítás jelenik meg: „csillapíthatod lázad”; „rádgyújtja a házat”; „s mintha Istent keresnél / s hirtelen ráakadnál, / te is több vagy magadnál”; „mulathass a reménynyel”. A lírai én tehát feloldódik a „mi-ben”, általános jelentésre tesz szert, bárkivel helyettesíthető. Ezért lesz a továbbiakban a megszólított a „te”. Ez a kollektív „mi” pedig szemben áll az „ő”-vel, ami a vers szerint valami egyedi.

Egy másik szempontból nézve tekinthetjük a költeményt önmegszólító versnek is. Ebben az esetben a lírai én önmagát szólítja meg „te”-ként, mint például József Attila a *Karóval jöttél* című versében. „Ez a forma érzékelteti az én és a te azonosságát, metaforikus felcserélődését, a kint és a bent elválaszthatatlanságát.”¹² Mindez diszkurzív jellegű, a lírai én így ad hangot felismeréseinek. Az önmegszólítás/önértelmezés irányába mutat az is, hogy a lírai én azonosítható a biografikus értelemben vett szerzővel is. Erre mutat a vers erősen személyes jellege (egy egyedi tapasztalatot interpretál), valamint erre mutatnak a paratextuális elemek – jelen esetben az ajánlás. E nyomok mentén a költemény új jelentésirányokat jelöl ki, lehetővé teszi az értelemképzést a nyelvi megelőzőtség és az élet/irodalom viszonya felől szemlélve is.

De kicsoda „Ő”? A szöveg alapján két feltevésből indulhatunk ki. Egyrészt lehet Ő a költő, Illyés Gyula. Ezt a megállapítást a cím és az első versszak támasztja alá. Csakhogy ez az ő nem biztos, hogy egy személy, a vers alapján meg lehet kockáztatni azt a feltevést is, hogy az „Ő” nem ember, hogy az „Ő” a költői hanggal azonos. Ha megfigyeljük, az első szerkezeti egység tulajdonképpen az első versszak kibővített, már-már túlmagyarázott folytatása. Ebben a szerkezeti egységben minden kép erre a hangra vonatkozik, ezt magyarázza, vagy hasonlítja valamihez. Ez a hang „sodorja”, „mondja”, „nyomul be”.

Mint említettük, az „Ő” szemben áll, ellentétben van a vers megszólítottjával, azzal szemben valami egyedit, megismételhetetlent jelent. Ez az ellentét viszont feloldódik a második szerkezeti egységben: „mert hang és hallgatója, / mint tenger meg a sója; / oldott és oldhatatlan.” Úgy oldja fel az ellentétet, hogy megőrzi a két szubjektum integritását: ahogy a tenger és a só, együtt valami olyat hoznak létre, ami több, mint a két összetevő egyszerű keveréke. Ezért haj-

lunk afelé, hogy az „Ó” egyfajta antropomorf jellemzőkkel felruházott hang, ami semmiképpen sem azonosítható egy adott személlyel.

Semmiképpen nincs szó tehát egyszerű alkalmi költeményről. A költő azt az érzést próbálja megragadni, amit akkor érez az ember, ha egy vers nagy hatással van rá. Értelmezi magát a költészetet, hogy miért olvasunk verseket, mit ad nekünk egy vers, megpróbálja tematizálni, mit érzett, gondolt, milyen hatással volt Illyés Gyula verse a lírai éne. A kötet alcíme is segíti ezt a fajta értelmezést.¹³

Párhuzamok az Illyés-vers és az Orbán-vers között

Mindkét vers egyetlen, rendkívül tudatosan szerkesztett mondatból áll. Mindkettő egy tételmondatot bont ki, egyre fokozódó, egyre nagyobb nyomást kifejtő stílusban. Míg az *Egy mondat...* szintaktikai szerkezete a „hol... ott... nemcsak... mert” grammatikai viszonyok ismétlődésére épül,¹⁴ addig az Orbán-versnél ez az „ahogy... úgy... mintha” variációját jelenti. Az Orbán-vers rövidebb terjedelmű a másíknál, éppen ezért szintaktikailag sem olyan bonyolult. Ennélfogva mindkét vers retorikája célirányos és körkörös is egyben. Míg Illyésnél a körköröséget a zsarnokság fogalmának (hollétének, „hol zsarnokság van”) folyamatos újradefiniálása jelenti, addig Orbánnál a költői hang („ahogy a költő mondja”) meghatározására várunk.

Mind Orbán Ottó, mind Illyés Gyula versére jellemző a szemléletesség. Ez az előbbiekből következik, a két fogalom, vagyis a zsarnokság és a költői hang meghatározására tett kísérletek során egyik költő sem fukarkodik a képekkel. Ezek a képek „arra hivatottak [...], hogy a jelenségek felszíni jegyei mögött, azokat közelebről szemügyre véve rámutassanak az ott felfedezhető [...] összefüggésekre”.¹⁵ Mindkét vers egy megvilágító erejű verskezdő mondatból indul, amelyre a többi kép épülni fog: „Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van”, illetve „Ahogy a költő mondja, más úgy senki se mondja”.

Csak hogy Illyés verse nem képes leleplezni a zsarnokságot, mivel annak maga is része (maga is szem a láncban). „Mindez retorikai megalkotottságából is következik, hiszen a szöveg úgy tartja mozgásban a zsarnokság alakzatát, hogy folyamatosan újabb és újabb összefüggésbe ágyazva el is különbözteti önmagától. A jelölők játéka ily módon a »zsarnokság« végleges definiálhatóságát kérdőjelezi meg.”¹⁶ Ugyanígy Orbán sem képes rá, hogy a „költői hang” végleges definícióját adja, sőt a kezdetben egyediként, különlegesként kezelt „hangot” is feloldja a „hallgatóban”. A jelölők „elcsúsznak”, nem jön létre végleges jelentésképzés.

Mindkét versre jellemző a „túlbeszélés”, néhol már-már mintha szétesne az értelem. Értelemszerűen ez a körkörös szerkezetből fakad. Nagyon leegyszerűsítve, mindkét vers egy-egy állítást próbál megfogalmazni. A kimondás, a verbalizálás viszont problémákba ütközik: mindkét vers szembeül azzal, hogy a definiálni kívánt foga-

13 „...mindezzel a könyvcím azonnal abba a hományba vesző eredetű kérdéskörbe viszi olvasóját, amely a líra (és a művészetek) szükségességének avagy fölöslegességének voltára vonatkozik.” Büky László: *Versek a mindenségről és a mesterségről*. Tiszatáj, 1995/2.

<http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/95-02/buky.pdf>

14 H. Nagy Péter: *Egy mondat a zsarnokságról*. Kézirat, 1999.

15 Katona Gergely: *Orbán Ottó költészete...*, i. m., 601. p.

16 H. Nagy Péter: *Egy mondat a zsarnokságról*, i. m.

17. „Amennyiben ugyanis a nyelv nem képes elvont fogalmak létrehozására, úgy arra is képtelen, hogy strukturálja, rendszerezze a valóságot – a valóság viszont így kifejezhetetlenné válik, hiszen megmarad a maga kaotikus, az emberi elme számára hozzáférhetetlen voltában.” Molnár Gábor Tamás: *Világirodalom a modernség után*. Hatágú Sip Alapítvány, Budapest, 2005, 40. p.

18 Katona Gergely: *Orbán Ottó költészet*, i. m. 597. p.

lom nem ragadható meg egyszerű nyelvi eszközökkel. Mind tudjuk, mi az a „zsarnokság”, és a „költői hang” jelentésével is tisztában vagyunk. Viszont ez a két vers a maga totalitásában szeretné visszadni a fogalmakat, ezért nem elégszik meg a hiányos definíciókkal, ezért futnak neki többször is a meghatározásnak. Tulajdonképpen mindkét költő szembesül a nyelvválság tapasztalatával, pont úgy, ahogy Hofmannstahl a *Chandos-levélben*. Szembesülnek a nyelv általánosító, elvonatkoztató képességének kudarcával.¹⁷ „...ha van a poétikai alkotás lehetőségeinek korszakos feltételrendszere, az Orbánnál abban áll, hogy a XX. századi történelem tapasztalata súlyos következményekkel jár a nyelvhasználat alapvető kérdéseire nézvést” – írja Katona Gergely.¹⁸ A nyelv nem uralható, a totális információátadás korlátokba ütközik. Ezért a képek, metaforák sora, a kontextusok szóródása ugyanis egyáltalán nem riasztja vissza Orbánt a képalkotástól, sőt az ábrázolt dolgok minél távolibb tulajdonságait próbálja megjeleníteni. Ezért lehet a költő hangja „zengő érc”, „lánggal írt világkép”, olyan, mint a „lélek, ha poraiból éled” vagy mint „fák között a szél”.

A forma látszólag nyugodt, egyszerű, rendezett: az Illyés-versre a rövid, legtöbbször négysoros versszakok, egyszerű rímek jellemzőek, Orbán Ottó ezt egy az egyben átveszi. Ennek ellenére folyamatosan jelen van és növekszik a feszültség, várjuk, mikor jön el a tetőpont. Ezt generálják az ellentétek („Ahogy a költő mondja, / más úgy senki sem mondja”), a felsorolás hosszassága. Egyáltalán, feszültségteremtő körülményként értékelhetjük azt is, hogy a lírai én próbál megfogalmazni valamit, de folyamatosan a nyelv korlátaiba ütközik.

A verseket az ismétlések és az áthajlások (enjambement) rendezik szerkezeti egységbe. Mindkét vers szerkezete a tagadásra épül. Illyés verse negatívan jellemzi, hol van zsarnokság. A „nemcsak” szó segítségével sorolja fel, hova férkőzik be a zsarnokság, és egyben fokozza a feszültséget. Orbán verse ugyanígy tesz a költői hang jellemzése esetében. Nemcsak azt mondja el, milyen ez a hang, hanem inkább azt sorolja fel, mire nem hasonlít.

Az Orbán-vers mint az Egy mondat... infratextusa

Mindezekon túl nem hanyagolható el az sem, hogy a két vers hangzása között is több párhuzam lelhető fel. Nyilvánvaló, hogy ebben a hasonló szerkezetnek, a sortördelésnek és a versformának is nagy szerepe van. Az Orbán-versben emellett kiemelten fontos szerepet kap a homofónia: „ha ő mond verset, egy nyersebb /erő formálja a verset” vagy „sodorja sorról sorra, / zökkenve és botolva”, amely már az *Egy mondat...*-ban is fontos szerepet kapott. Ezek az alakzatok egyrészt áthallást eredményeznek Illyés Gyula *Egy mondat...*-a felé, másrészt ráirányítják a figyelmet a vers hangzásának fontosságára. Vagyis az Orbán-vers nemcsak a szerkezetében, hanem a hangzásában is megidézi az Illyés-verset.

A hasonlóság viszont csak részleges: a két versnek különbözik a témája. A tradíció felvétele tehát nem a témában, hanem a dallam elsajátításában ragadható meg.¹⁹ Ez a tendencia Orbán más verseiben is megjelenik, például a József Attila 1935-ös *Emberek* című szonettjére írt *Buborékszonett*-ben. Nem egy konkrét vers újraírásáról van tehát szó (Egy „újabb” mondat a zsarnokságról), hanem egy olyan versről, amely Illyés Gyula *Egy mondat...*-ának a stílusában íródott. Mintha az egész vers egy kísérlet lenne: képes-e visszaadni egy Orbán-vers azt, ahogy Illyés az *Egy mondat...*-ot szavalja.²⁰ Orbán tehát imitál: „imitálni, az irodalomban éppúgy, mint másutt, mindig egy kompetencia-modell előzetes konstrukcióját feltételezi, melynek minden utánzása egy egyedi beszédtevékenységet eredményez, lévén, hogy a kompetencia sajátja, itt is, mint ahogy másutt, az a képesség, hogy határtalan számú korrekt performanciát hozzon létre.”²¹ Vagyis Orbán verse megidézi az Illyés-vers bizonyos elemeit, ezáltal kötelező kontextussá is emelve őket. Emellett az egész szöveg mint idiolektus konnotálódik, mivel az intertextusként megidézett szöveg hatásától nem tud szabadulni. Vegyünk egy példát ennek működésére.

Az Orbán-versben egy szó sem esik a totalitárius rendszerekről, sem a zsarnokságról, amiről az *Egy mondat...* beszél. Ha nem ismer-nénk Illyés Gyula művét, azt is mondhatnánk, hogy a művészettel, a költészet mibenlétével, értelmével foglalkozó műről van szó, amely azt próbálja tematizálni, mit adhat egy vers az embernek: „hogy szegény a szegénnyel, / mulathass a reménnyel, / egy szívverésnyi fényvel.” Ez a „szívverésnyi fény” az a mozzanat, ami a költészet esszenciáját adja: az ember többnek érzi magát egy jó vers elolvasása után. Viszont nézzük meg ezeket a sorokat az *Egy mondat a zsarnokságról* című vers felől olvasva. Egy elnyomó rendszerben, ahol a zsarnokság mindenhova beférkőzött, ahol „ha magadban beszél-getsz, ő, a zsarnokság kérdez”, teljesen átértékelődik a költészet funkciója. Itt a „szívverésnyi fény” nemcsak egyfajta tisztább, magasabb esztétikum jelképe lesz, hanem a lázadás, a remény egyedüli eszköze. Orbán Ottó verse tehát más értelemkonstrukciókat hoz létre, ha önállóan vizsgáljuk, mint ha az Illyés-vers infratextusaként tekintenénk rá, jelentése ekkor konnotálódik.

Orbán Ottó *Illyés Gyula hangfelvételtől az Egy mondatot mondja* című verse, többszörös áttételekkel ugyan, de a költői hang egyediségéről beszél. A vers azt állítja, hogy „ahogy a költő mondja, más úgy senki se mondja”, és ez egy antropomorfizáló olvasatban annyit jelent, hogy Illyés Gyula előadásmódja egyedi, utánozhatatlan. Nem tökéletes előadás ez, hiszen a költő „dadog és beszél”, a verset „nem profimód fokozva, csak szavak közt botozva” adja elő. Mégis „az artikuláció konkrétságában, a dialektus beszűrődésében, az egyedi hangsúlyok alkalmiságában több mutatkozik meg, mint pusztán egy ideális értelemegész”.²² Orbán verse az áthallások révén megidézi az Illyés-vers stílusát, a szerkezettől fogva egész a fonémák szintjéig

19 Uo., 603. p.

20 „Az egyediségért folytatott küzdelemnek természetes velejárója [...] a mintákkal folytatott egyfajta versengés, a méltó elődöket és kortársakat kell utolérni.” Uo., 604. p.

21 Gérard Genette-
idézi Bónus Tibor:
„*En ejtem a szót, de
valaki más
beszél*”(?) Jelenkor,
1997/10., 994. p.

22 Katona Gergely:
*Orbán Ottó költé-
szete*, i.m., 606. p.

23 Fontos megjegyezni, hogy ez az egyetlen mozzanat, vagyis a költői hanggal és annak egyediségével való „játék” a vers egyetlen mozzanata, amely bizonyos fokon ironizálásnak fogható fel. Egyébiránt a költemény meglepően „komoly”, ami persze összefügghet azzal, hogy az Illyés-vers is meglehetősen nyomasztó mondanivalót közöl.

imitálja azt. A költői hang egyedisége azonban mégis megvalósul, mert Orbán Ottó verse nemcsak stílusutánezat, hanem egyedi jelentés-konstrukciók létrehozására is képes. A költemény állít valamit, ugyanakkor meg is cáfolja azt – de csak látszólag.²³ Igaz ugyan, hogy a vers témája inkább a recitáció egyedisége, viszont a „sorról sorra”, „szavak közt botolva” és a hasonló képek egy vizuális textusra emlékeztetnek, ezért tartjuk megengedhetőnek, hogy a költeményben elhangzottakat úgy általában a költészetre vonatkoztassuk. Nem engedhető meg tehát a kizárólagos antropomorfizáció, a „költői hang” nem azonosítható Illyés Gyula személyével.

Befejezés

Képes-e egy költő valami egyedit alkotni a XX. század végén? Ez a költemény egyik nagy kérdése. Pontos választ a vers sem ad, a jelentésképzést több irányban is nyitva hagyja, hogy a mindenkori olvasó maga alakíthassa ki a véleményét. Orbán Ottó válasza a kérdésre valószínűleg igen lenne, és ebben a dolgozat készítője is egyetért vele. Az *Illyés Gyula hangfelvételtől az Egy mondatot mondja* című

Hagyományörző kis szépirodalmi tanácsadó kezdőknek, 1996–2006.

vers *A költészet hatalma* című kötet egyik jellemző verse, felmerül benne szinte minden téma, ami Orbán Ottó költészetében megjelenik. Akár ars poeticaként is felfogható. A költő úgy kapcsolja a kánonhoz a művét, hogy az folyamatos dialógust nyit a már odatartozó szövegek felé. Nem titkolja, hogy a vers több kontextushoz kötődik párhuzamosan, sőt rájátszik erre, és a szövegek közti párbeszédre buzdít. Teszi mindezt úgy, hogy közben maróan személyes mondanivalója is van.

Irodalomjegyzék

- BÓNUS Tibor: „*én ejtem a szót, de valaki más beszél*” (?) *Imitatív formációk Orbán Ottó költészetében*. Jelenkor, 1997.10., 990–998. p.
- BÜKY László: *Versék a mindenségről és a mesterségről. Orbán Ottó: A költészet hatalma*. Tiszatáj, 1995/2., 79–85. <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/95-02/buky.pdf> (ellenőrizve: 2010. 3. 27., 17:35)
- GRENDÉL Lajos: *Magyar líra és epika a 20. században (26). A késő modern költészet további képviselői*. Irodalmi Szemle, 2008/11., 22–30.
- KATONA Gergely: *Orbán Ottó költészete 1990 után*. Irodalomtörténet, 1995/4., 593–609.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum, Budapest, 1993.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Egy költészet vakfoltjai. Orbán Ottó: Kocsmában méléz a vén kalóz*. Tiszatáj, 1997/6., 83–89. p.
- MOLNÁR Gábor Tamás: *Világirodalom a modernség után*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 2005.
- MOLNÁR Szilvia, Sz.: *Bevezetés a kortárs magyar irodalomba*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 2005.
- NAGY Péter, H.: *Egy mondat a zsarnokságról*. Kézirat, 1999.
- SZIKSZAINÉ NAGY Irma: *Magyar stílisztika*. Osiris, Budapest, 2007.